

MAGUSA KIRSIPUU SORDIARETUSEST EESTIS

K. Kask, H. Jänes

Magusa kirsipuu (*Prunus avium* L.) Eestis esmakordse kasvatamise aeg pole täpselt teada. Põllumajanduse revisjoniaktides, mis pärinevad 16. sajandi lõpust on märgitud, et Kudina mõisas oli 1590. a. nii õuna-, ploomi-, kui ka kirsiaed. Rääbise mõisas Laiuse kihelkonnas oli 1599. a. samuti õuna- ja kirsiaed. Põhja-Eesti kohta leidub selliseid andmeid 17. sajandist (A. ja E. Jaama, 1992). Kas sel ajal ka magusaid kirsipuid kasvatati, ei ole teada. Selle täpsustamist takistab asjaolu, et siis hapude ja magusate kirsside vahel vahet ei tehtud.

A. Viirese (1975) järgi on maguskirsi üldtuntud nimetuse *murel* allikaks itaalia ja saksa sõna *Morelle*, mis balti-saksa keeles tähendas mitut erinevat kirsisorti, nii hapusid kui ka magusaid kirsse. 18. sajandi lõpu "Aija-Kalendris" nimetati neid veel morellideks, Hupel kirjutab 1818. a. aga juba morelitest.

18. sajandil pakuvad puukoolid ajalehe "Revalische Wochentliche Nachrichten" kaudu müüa kirsse tuntud sordinimede all, millest selgub, et müüdi ka magusa kirsipuu sorte.

19. sajandil levis magusa kirsipuu kasvatus jõudsasti. Tartu Ülikooli botaanikadotsent J. Klinge võttis oma 1883. a. ilmunud raamatusse 24 magusa kirsipuu sorti. Ka edaspidi leidis aiaraamatutes hulk magusa kirsipuu sorte, sealhulgas esimese eestlasest pomoloogi Jaan Spuhl-Rotalia "Kodumaa marjades" (1895, uustrükk 1911) 15 sorti.

Kahe maailmasõja vahel kujundati välja viljapuude standardsortimendid, mis 1938. a. kinnitati valitsuse ametliku dokumendina. Selles oli 4 magusa kirsi sorti. Järgnevates ametlikes soovitusnimestikes (pärast Teist maailmasõda) on soovitatud sortide arv piirdunud 2 kuni 5-ga. Kõige püsivamalt on soovitatud sortide nimestikus olnud 'Dönissens Gelbe Knorpelkirsche' ja 'Leningradskaja Tšornaja'. Hiljuti (1988) lisandus neile Polli katsebaasis aretatud 'Kristiina'.

Vanemaid magusaid kirsipuid leidub peamiselt rannikuäärses vööndis (Toila, Kohtla-Järve, Maardu mõis, Saaremaal ja Tallinnas. Tallinnas (Kalamajas) oli suurimate puude tüveümberrõõd 1986. a. andmeil 192 cm (Elliku, Tarand, 1987).

Eesti viljapuude loendustel 1920, 1929 ja 1939 pandi magus kirsipuu hapu kirsipuuga ühte, nii et nende arvu eraldi ei ole teada. 1939/40. a. talv oli erakorselt karm. 1945. aastal oli magusaid kirsipuid säilinud ainult 6876 ehk 1,5 % viljapuude koguarvust. 1952. a. loendusel oli magusaid kirsipuid 14577 (1,0 %), 1970. a. – 17317 (0,6 %) ja 1984. a. – 21313 (0,8 %). Kui seda võrrelda hapude kirsipuude arvuga, siis magusad kirsipuud moodustavad nendest umbes ühe kümnendiku.

ÜLEVAADE SORTIDE ARETAMISEST

Enne Teist maailmasõda mingeid olulisi saavutusi magusate kirsside aretuse alal Eestis ei olnud. Kui mõni harrastusaretaja (näiteks on teada seda Jaan Raeda kohta) kasvataski üles magusa kirsipuu seemikuid, siis sõjaaegsed ja -järgsed karmid talved lõpetasid edasise töö järsult.

Plaanipärane, riilikult finantseeritav sordiaretus algas 1945. aastal kui Viljandimaal Pollis asutati Polli Aianduse Uurimise Instituut, mis järgmisel aastal allutati filiaalina Eesti NSV Teaduste Akadeemia Põllumajanduse Instituudile. Mitmete ümberkorralduste järel (eriti 1956. a. alates) sai see katseasutus laiemalt tuntuks Eesti Maaviljeluse ja Maaparan-duse Teadusliku Uurimise Instituudi Polli katsebaasina (1993. aastast Polli katsejaam).

Teiste luuviljaliste viljapuude seas aretas Julius Eslon Pollis ka magusat kirsipuud kuni 1964. a. pensionile jäämiseni. Mõned lootustandvad seemikud jäid siis vaatlusesse, kuid uusi sorte neist ei saadud. Sel ajal olid suurimaks ebaõnnestumise põhjuseks korduvad karmid talved, mis praakisid välja vähese vastupidavusega taimed.

Pärast 1965/66. a. karmi talve algas Eestis üsna pikk pehmemate talvede periood. Sellesse aega sattus abielupaar Arthur ja Eevi Jaama aretustöö Pollis. Peaaegu kõik nende magusa kirsipuu aretised on pärit 1965. a. tehtud ristamistest. Seemikud istutati aeda 1968. a., kus need jõudsid viljakandeikka 1972...1974. aastal. Eliiti valitud seemikuid jõuti uurida küllaldaselt pika ajavahemiku jooksul ja neid ka paljundati, nii et enne väga karmi 1978/79. a. talve (mil luuviljaliste aiad Pollis peaaegu täielikult külmusid lumepinnani ja kandeealised aiad seejärel välja juuriti) olid olemas head vaatlusandmed, kuid ka istikud ja noored aiad katsete jätkamiseks. Järgnes veel kaheksa soodsat aastat, enne kui 1986/87 talv jälle luuviljalisi tugevasti kahjustas. Aretuse algusest 1965. a. kuni siiani on üsna pikk ajavahemik, mis võimaldas saada hulgaliselt andmeid sordikandidaatide viljade omaduste kohta ja paljude suhtes kujunes välja hea maine. Kuna mõlemad kaks märgitud karmi talve kuhjusid peaaegu kõiki magusate kirsipuude valitud seemikuid ühtmoodi väga tugevasti, siis ei olnud võimalik teha valikut talvekindluse suhtes.

1980-ndatest aastatest alates jätkab Polli magusa kirsipuu aretust Heljo Jänes, kes on eliitseemikutena katsesse võtnud mõned uued aretised.

Polli kõrval kujunes teiseks oluliseks magusa kirsipuu aretuskohaks Eesti NSV Teaduste Akadeemia Eksperimentaalbioloogia Instituut Tallinna lähedal Harkus. Akadeemia tolleaegne president Johan Eichfeld külvas 1955. aastal Üleliidulise Taimekasvatuse Instituudi Pavlovi (Pavlovski) katsejaamast saadud peamiselt sordi 'Leningradskaja Tšornaja' seemet. 1956. a. alates tegi J. Eichfeld aretustööd koos Kalju Kasega. Aretuse lähtematerjal oli tunduvalt talvekindlam kui Pollis kasutatu, mistõttu seemikud säilisid hästi nii 1962/63 kui 1965/66. a. külmal talvel. Aretati mitu väga viljakat ja head sordikandi-daati, mida paljundati ja levitati juba 1960-ndatel aastatel. 1970. aastal viidi edasine katsetamine ja pooleliolev töö üle Polli, kus E. ja A. Jaama kõrval aretas magusat kirsipuud siis ka Kalju Kask.

Pollis toimus magusa kirsipuu aretus samuti mõnes koduaias. Üks tähelepanuväärseid aretisi pärineb näiteks marjasortide aretaja Johannes Parksepa koduaiast.

Magusat kirsipuud on aretanud ka mõned harrastusaretajad. Käesolevas artiklis on esitatud lühiaandmed Kohtla-Järve harrastusaretaja Emil Madissooni aretiste kohta.

Lehekülgedel 428...432 on antud ülevaade kõigi tähelepanu äratanud Eesti aretiste kohta. Peale ühe sordi ('Kristiina') on siin iseloomustatud paljudes aedades juba kasvatatavaid aretisi, aga ka kõige uuemaid valitud seemikuid, mida on alles hakatud paljundama ja katsetama.

Eesti magusa kirsipuu aretiste suurimaks puuduseks on, et nad pole täiesti talvekindlad. Kuid ka kuskil mujal pole aretatud talvekindlaimaid. See viljapuuliik on väiksema talvekindlusega kui näiteks hapu kirsipuu. Mis looduses puudub, seda on raske ka aretustööga saada. Et ka kirsipuul kui liigil esineb looduslik varieerumine, siis oli võimalik Eksperimentaalbioloogia Instituudis kasutada mõnevõrra vastupidavamaid lähtesorte. Sealsete aretiste puud on hästi vastu pidanud rannikuäärse Tallinna ümbruse kliimas.

Lähema 10...20 aasta katsetest ootame vastust sellele, millised allpool käsitletuist on Eesti kliima jaoks kõige vastupidavamad, kõige saagikamad ja leiavad tarbijalt vilja väärtuse suhtes kõige soodsama hinnangu. Et seni vastust pole, siis see ongi põhjuseks, miks käesolevasse artiklisse on võetud nii palju aretisi.

MAGUSA KIRSIPUU ARETUSE MAHT

Polli katsebaasis aastatel 1949...1953 külvatud seemnetest sai Julius Eslon umbes 100 seemikut, millest ei tulnud ühtki sorti. 1965. a. tehtud ristamisest (külvi 1966) istutasid Arthur ja Eevi Jaama 188 seemikut aretusaeda (A. ja E. Jaama, 1992), millest said ühe sordi ja 6 vormi. Aastatel 1981...1992 külvatud seemnest sai Heljo Jänes 13 seemikut, mille hulgast on ta seni välja valinud 2 perspektiivset aretist.

TA Eksperimentaalbioloogia Instituudis 1955. a. külvatud seemnetest saadi 130 seemikut ja neist valiti 4 perspektiivset aretist. Samas Kalju Kase poolt aastatel 1966...1967 tehtud külvidest saadi 1087 seemikut (Jaama, Kask, 1974), millest valiti ainult üks perspektiivne

seemik. K. Kask jätkas aretustööd Pollis, kasvatas aastatel 1976...1984 külvatud seemnest üles ligi 600 seemikut, milledest valis 4 perspektiivset aretist. Osa aretustööst viidi läbi koduaias.

Kokku on katseasutustes üles kasvatatud 2200 magusa kirsipuu seemikut. Koduaedades tehtud aretustöö (J. Parksepp Pollis, E. Madisson Kohtla-Järvel) maht oli siiski niivõrd väike, et see ei lisa sellele kuigi palju juurde.

SORTIDE JA VORMIDE ISELOOMUSTUS

Eestis aretatud magusa kirsipuu vormidest on 1993. aastaks ainult üks ('Kristiina') saanud ametiku tunnustuse sordina. Loodetavasti lisandub sellele lähematel aastatel veel mõni. Vahemärkusena ütleme siinkohal, et sortide nimede puhul kasutatakse ülakoma, ametliku tunnustusega aretiste puhul aga mitte.

Sortide ja vormide (aretiste) iseloomustamiseks on kasutatud autorite uurimusi ja vaatlusi. A. ja E. Jaama aretiste puhul pärinevad andmed enamasti nende raamatust "Kirsid" (1992), mida on täiendatud käesoleva artikli ühe autori (H. Jänes) katseandmetega Polli katsebaasis. Lisatud on ka mujalt (näit. Lätist) saadud vaatlusandmeid.

Talvekindluse kohta esitatakse andmed ainult neil juhtudel, kui on usaldusväärseid teateid, et puud on teiste aretiste või sortidega võrreldes talvekindlamad või -õrnemad. Saagikuse andmed ei ole sageli küllalt usaldusväärsed, sest linnud on enne viljade korjamist puid rüüstanud või on osa saaki varastatud. Viljade keskmise massi puhul ei ole arvestatud erandlikke põuaseid aastaid (näit. 1992), mil kirsid jäid päris väikeseks. Detailsema ülevaate magusa kirsipuu aretiste saagikusest annab tabel 1, tabelis 2 on toodud aga viljade keemilise analüüsi andmed.

Tabel 1

Magusa kirsipuu aretiste keskmine saak (kg puu kohta) / Average yield (kg) per tree of sweet cherry selections and of 2 varieties at the Polli Experiment Station

Sort, aretis Variety, selections	1981	1982	1983	1984 ¹	1986
Meelika	5,1(9,0) ²	8,6(12)	18,9(27)	2,7	25,5(36,2)
Nord	2,9(4,2)	7,7(9,6)	16,0(25,1)	1,6	16,0(22,4)
Priima	3,5(4,5)	5,1(6,6)	7,6(9,5)	0,5	5,8(7,3)
Kati	2,0(2,7)	4,4(5,5)	3,5(4,8)	3,7	5,7(6,2)
'Kristiina'	5,5	15,2	16,8	16,0	14,9
'Leningradskaja Tšornaja'	4,0	12,8	14,9	13,8	23,3
Tõmmu	4,6	14,5	17,5	15,7	10,3

¹ 1984. a. 11. mai öökülm hävitas õied võra alumises osas. 1985. aastal saak ikaldus täielikult. 'Kristiina', Tõmmu ja 'Leningradskaja Tšornaja' puud olid 2...3 m kõrgemad kui ülejäänud nelja aretise puud, mis hoiti lõikustega umbes 3 m kõrgustena.

The night frost of 1984, 11th May, destroyed the flowers in the lower part of the trees. A full crop failure occurred in 1985. Trees of 'Kristiina', 'Leningradskaya Chernaya' and Tõmmu were 2...3 m higher than that of the other 4 selections, which were pruned in the height of 3 m.

² Sulgudes on viljarikkaima puu saak (kg)

Tabel 2

Magusa kirsipuu aretiste ja mõnede sortide viljade keemiline koostis Polli katsejaamas (K. Keldi ja R. Piiri andmetel) / Chemical composition of sweet cherry selections and varieties at the Polli Experiment Station

Sort, aretis Variety, selections	Analüüsiaastate arv Number of years of analyses	Redutseerivad suhkrud, % Reducing sugars, %	Sahharoos, % Saccharose, %	Suhkrud kokku, % Total sugars, %	Tiitritavad happed, % Titritable acids, %	C-vitamiin, mg% C-vitamin, mg per 100 g
Anne	4	10,1	1,6	11,7	0,67	22
‘Dönissens Gelbe Knorpelkirsche’	8	9,2	1,8	11,0	0,90	11
Kaie	5	9,4	0,8	10,2	0,60	8
Kati	5	9,1	0,4	9,5	0,71	12
‘Kristiina’	6	9,6	1,2	10,8	0,68	15
‘Leningradskaja Tšornaja’	11	10,4	1,1	11,5	0,72	18
Meelika	6	9,2	1,1	10,3	0,81	20
Nord	3	11,2	0,6	11,8	0,64	17
Polli Murel	3	11,0	0,5	11,5	0,56	6
Rubiin	3	10,7	0,8	11,5	0,50	13
‘Zorka’	9	9,7	0,9	10,6	0,94	9
Tõmmu	5	9,3	0,9	10,2	0,64	13

Anne. Aretajaiks on Polli katsejaamas Arthur ja Eevi Jaama (kumbki 50 %). Lähtevanema 'Zorka' õisi tolmeldati 1965. a. sordisiseselt (sellesama sordi õietolmuga).

Vili on ilusa südaja kujuga, keskmise suurusega (4...4,5 g), tumepunane. Ka viljaliha ja mahl on tumepunane, hapukasmagus, hea maitsega (4,5 palli). Kirsid valmivad juuli teisel kümnepäevakul.

Puu on keskmise kasvuga, püstine. Saak on aretajate andmeil 8,3...10 kg puu kohta. Aedades esineb väga harva.

Eda. Aretajaiks olid Polli katsejaamas samuti Arthur ja Eevi Jaama ning Heljo Jänes (igauks üks kolmandik autorlusest). Pärineb kirsiaia paviljoni kõrval 1970-ndatel aastatel juhuslikult tärganud taimest. Esimestel viljakandmise aastatel ei äratanud ta tähelepanu, kuid 1990. a. alates on emapuu viljakandmine olnud rikkalik. Nime pani sellele aretisele H. Jänes 1992. a.

Vili on ümmargune, keskmise suurusega, tumepunane. Ka viljaliha ja mahl on tumepunane, hapukasmagus, hea maitsega. Kirsid valmivad juuli keskpaigas.

Emapuu on tugeva kasvuga, laiuvate okstega. Täpsemad saagiandmed puuduvad. Polli puukoolis on teda katseaeda istutamiseks väheselt paljundatud.

Eva. Aretajaks on Heljo Jänes Polli katsejaamas. Lähtevanemad pole teada (külvati mitme sordi seemnete segu 1982. a.) Nime pani aretaja 1992. a. oma lähima töökaaslase, Polli kauaaegse ploomi- ja kirsiaia agronoomi Eva Rõugu järgi. Viljakandeikka jõudis emapuu 1989. a., mil ta valiti ka sordikandidaadiks. Samast ajast paljundati esimesed istikud Polli puukoolis.

Vili on südaja kujuga, keskmise suurusega, tumepunane. Ka viljaliha ja mahl on tumepunane, hapukasmagus, hea maitsega (4,5 palli). Kirsid valmivad juuni teisel poolel või juuli algul ning on ühed kõige varajasema valmimisajaga kirsid üldse.

Emapuu on keskmise kasvuga, püstine. Täpsed saagiandmed puuduvad, kuid silmaga hinnates on väga saagikas.

Jaama maguskirss. Aretajad on Arthur ja Eevi Jaama (kumbki 50 %) Polli katsebaasis. Lähtevanemad 'Dönissens Gelbe Knorpelkirsche' ja 'Kozlovskaja' ristati 1965. a.

Vili on tõmpsüdaja kujuga, keskmise suurusega (3 g), valkjaskollase põhivärvusega, millel on roosa puna. Viljaliha valkjaskollane või kollakasvalge, mahl värvitu. Välimuse hinne 3,9 ja maitsehinne 4,0. Kirsid valmivad juuli esimesel poolel.

Puu on püstjate tugevate okstega. Aretajate andmeil on silmapaistvalt hea talvekindlusega. Emapuult korjati 1976. a. 30,5 kg kirsse.

Pole teada, et Jaama maguskirssi oleks aedadesse kuigivõrd istutatud.

Juku. Aretaja on Johannes Parksepp (1925...1988), kes 1970-ndatel aastatel kasvatas oma koduaias Pollis teadmata päritoluga seemnest puu, millel on üsna suured (5,5 g) ilusad tumepunased viljad. Ka viljaliha ja mahl on tumepunane. Maitset on hinnatud 4,5 palliga. Kirsid valmivad juulis või augusti algul. Puu on keskmise kasvuga, täpsed saagiandmed puuduvad. Teda on vähesel määral paljundatud ja istutatud mõnda koduaeda.

Kaie. Aretajad on Polli katsejaamas Arthur ja Eevi Jaama (kumbki 50 %). Pärineb 'Zorka' sordisisesest tolmeldamisest nagu Annegi.

Vili on laisüdaja kujuga, 4,4...5,1 g massiga, suurimad 6,1 g; helekollasel põhivärvusel on peaaegu üleni roosa kattepuna. Viljaliha on kollakas, mahl peaaegu värvitu, maitse hea või väga hea (4,4...4,8 palli). Kirsid valmivad juuli keskpaiku.

Puu on keskmise kasvuga, püstise võraga. Saak on aretajate andmeil keskmiselt 16 kg puu kohta.

Polli aias ei kasva praegu ühtegi Kaie puud. Tema kasvatamise kohta koduaedades andmed puuduvad.

Kati. Aretaja oli Kalju Kask. Aretustöö toimus ENSV Teaduste Akadeemia Eksperimentaalbioloogia Instituudis, kus aretise Nord 1965. a. kogutud vabal tolmlemisest saadud seemneid (aias olid tolmuandjateks 'Leningradskaja Tšornaja' seemikud) töödeldi

1966. a. kevadel enne külvi (seemnetel oli idujuure ots juba väljas) tugevatoimelise mutageeni nitrosoetüülkarbamiidi 0,9-millimoolise lahusega.

Vili on ilusa laisüdaja kujuga, keskmine või suur (4,5...5,4 g, mõnel aastal kuni 6,3 g), tumepunane või punakasmust. Ka viljaliha ja mahl on tumepunane, hapukasmagus, hea maitsega (4,4...4,7 palli). Kirsid valmivad juulis või väga soojal suvel juuni lõpupäevadel.

Puu on keskmise kasvuga, allakoolduvate okstega. Saak kuni 6 kg puu kohta, seega vähene.

Aedadesse on teda vähe istutatud.

Katike. Aretaja on Kalju Kask, kes külvas oma aretise Kati 1976. a. vabal tolmllemisel saadud seemne Pollis koduaeda. Valitud 27 seemiku hulgast (sealt ka Mupi). Puu viljus esmakordselt 1988. a.

Vili on südajas, keskmise suurusega, tumepunane. Ka viljaliha ja mahl on tumepunane, hapukasmagus, hea maitsega. Kirsid valmivad juuli esimesel poolel või juuni lõpukümnendil.

Puu on keskmise kasvuga, allakooldunud okstega. Emapuu on hästi vilja kandnud nelja järjestikuse vaatlusaasta andmeil silmaga hinnates.

Noori puid on istutatud mitmekümnesse koduaeda ja Polli katseaeda.

'Kristiina'. Aretajaiks olid Polli katsejaamas Arthur ja Eevi Jaama. Lähtevanema 'Krassavitsa' õisi tolmeldati 1965. a. viltja kirsipuu (*Prunus tomentosa*) õietolmuga. Kuna need kaks liiki aga omavahel hübriide ei anna (Jeremin, 1985) ning 'Kristiinal' ei ole ühtegi tunnust, mis viitaks viltjale kirsipuule, siis on tõenäoliselt tegemist kas isetolmelnud või mõne teise magusa kirsipuu sordi juhuslikult sattunud õietolmuga viljastunud õiest arenenud seemnega. Järelikult on isapoolne vanem teadmata. 1985. a. sai 'Kristiina' sordiõigused.

'Kristiina' vili on südaja kujuga, keskmiselt 4,6 g, kuid suuremad võivad olla ka 6 g, tumepunane või mustjaspunane, ilusa välimusega. Ka viljaliha ja mahl on tumepunane, väga hea (4,2...4,9 palli) hapukasmagusa maitsega. Kirsid valmivad juuli esimesel poolel või väga soojal suvel juba juuni lõpupäevil.

Puu on keskmise kasvuga, ümmarguse või ümarpüramiidja võraga. Saaki annab keskmiselt 16 kg puu kohta.

Viimastel aastatel on teda hakatud rohkem kasvatama. 1988. aastast alates kuulub Eestis ametlikult kasvatamiseks soovitatud sortide nimestikku.

Madissooni aretised. Kohtla-Järvel (Kesk allée 30-6) elav põlevkivikeemik (nüüd pensionil) Emil Madisson on oma linnatagusel aianduskrundil aretanud 6 magusa kirsipuu vormi. Kuna neid alles hakatakse katsetama, siis piirdume siin ainult mõne märkusega. Ühte roosaviljalist, mida aretaja on nimetanud Madissooni Eelistuseks või Madissooni Roosaks, on hulk aastaid tagasi meristeemsel teel Viive Rosenbergi poolt paljundatud. Üks viljakandev puu kasvab sellest Polli katsejaamas Liidi Klaasi aiamaal. Ülejäänud E. Madissooni aretiste hulgas on nii roosa- kui ka mustaviljalisi.

Meelika. Aretajaiks on Kalju Kask ja Johan Eichfeld (kumbki 50 %). Aretustöö toimus ENSV Teaduste Akadeemia Eksperimentaalbioloogia Instituudis. J. Eichfeld tõi sordi 'Leningradskaja Tšornaja' 1954. a. vabal tolmllemisel saadud seemned Üleliidulise Taimekasvatuse Instituudi Pavlovi (Pavlovski) katsejaamast ja külvas need järgmisel kevadel oma koduaeda. 1959. a. alates jätkas aretust K. Kask, kuid J. Eichfeld osales selles, eriti seemiku valimisel. Nime pani aretisele K. Kask oma tütre Meeli järgi. 1970. a. alates viis K. Kask võrdluskatsed läbi Polli katsejaamas.

Vili on südajas või munajas, keskmiselt 3 g, mustjaspunane või must, ilusa välimusega. Viljaliha ja mahl on tumepunane, hea (4,2...4,6 palli) hapukasmagusa maitsega. Kirsid valmivad juulis.

Puu on keskmise või tugeva kasvuga, ümmarguse võraga. Saaki annab 10...20 kg puu kohta, suurim puusaak on olnud 36,2 kg.

Meelikat istutati Eesti koduaedadesse juba kuuekümnendate aastate teisest poolest alates; 1980. aastaks oli kokku istutatud ligikaudu 1000 puud, hiljem pole enam võimalik

olnud arvet pidada. Peamiselt on Meelikat istutatud Tallinna ümbruse aianduskruntidele, Saaremaale, Lääne-Eestisse ja hiljem ka sisemaale. Vähesel määral kasvatatakse Lätis.

Meelika omajuursed puud annavad mõnel määral ka juurevõsusid, mida on samuti aedadesse istutatud. Kaks omajuurset puud kasvavad Polli ühe kolmekordse elamu lähedal. Meelika on kõigi teiste sortide ja aretistega võrreldes talvekindlam. Karmidel talvedel kahjustub aga temagi vähem või rohkem.

Mupi. Aretaja oli Kalju Kask, kes külvas oma aretise Kati vabal tolmllemisel saadud seemne Pollis koduaeda (1976). Puu viljus esmakordselt 1990. a. Nime pani aretaja 1992. a. oma tütre tütre hüüdnime järgi.

Vili on südajas, keskmise suurusega (4,5 g), tumepunane. Ka viljaliha ja mahl on tumepunane, hapukasmagus, hea maitsega. Kirsid valmivad juulis.

Puu on keskmise kasvuga, laiuvate okstega. Senise lühikese vaatlusaja jooksul on emapuu hästi vilja kandnud.

Mupit on paljundatud vähesel määral.

Nord. Aretajad on Johan Eichfeld ja Kalju Kask (kumbki 50 %). Aretus toimus niisamuti nagu on kirjeldatud Meelika puhul. Nime pani J. Eichfeld.

Vili on laisüdajas, keskmise suurusega (3,6...4,1, mõnikord kuni 5 g) tumepunane või peaaegu must, ilusa välimusega. Viljaliha ja mahl on tumepunane, hea (4,2...4,5 palli) hapukasmagusa maitsega. Kirsid valmivad juulis, Kagu-Eestis (Räpinas) soojal suvel juba juuni lõpus, Põhja-Eestis võib jahedal suvel valmida alles augusti esimesel poolel.

Puu on nõrga või keskmise kasvuga, allakooldunud okstega, teda on kerge kujundada madalaks puuks. Keskmise saak on olnud 16 kg puu kohta, paremad puud on andnud 25 kg.

Nordi istutati Eesti koduaedadesse juba kuuekümnendate aastate teisest poolest alates; 1980. aastaks oli kokku istutatud ligikaudu 600 puud, hiljem pole enam võimalik olnud arvet pidada. Peamiselt on Nordi istutatud Soome lahe rannalähedastele aianduskruntidele, Saaremaale ja viimasel ajal ka sisemaale. Vähesel määral kasvatatakse Lätis.

Nordi omajuursed puud annavad vähesel määral juurevõsusid, mida on samuti aedadesse istutatud. Kuigi Nordi võib pidada üheks talvekindlamaks magusa kirsipuu aretiseks, kahjustub ta väga karmidel talvedel üsna tugevasti.

Piret. Aretaja on Polli katsejaamas Kalju Kask, kes külvas 1976. a. kogutud Nordi vaba tolmllemise seemne Hiirevariku aretusaeda. Esimest korda viljus 1983. a., mil ta valiti ka eliiti.

Vili on südajas, keskmise suurusega, tumepunane või must, ilusa välimusega. Viljaliha ja mahl on tumepunane, hea või väga hea (4,7 palli) hapukasmagusa maitsega. Kirsid valmivad juulis, väga soojal suvel juba juuni lõpus.

Puu on nõrgakasvuline, kompaktna, ümmarguse võraga. Saagikuse kohta on veel liiga vähe andmeid.

Piretit on istutatud umbes sadakond puud.

Polli Murel. Aretajaiks olid Polli katsejaamas Arthur ja Eevi Jaama (kumbki 50 %). Pärineb sortide 'Zorka' ja 'Zolotaja Lošitskaja' 1965. a. tehtud ristamisest.

Vili on ümmargune, suur (5 g, suuremad 7 g), valkjaskollane, millel on roosid triipe ja täppe. Viljaliha on valkjaskollane, mahl värvitu, hea maitsega (4,2 palli). Kirsid valmivad harilikult juuli teisel poolel.

Puu on keskmise kasvuga, püstiste okstega. Saak on autorite andmeil olnud 6...10 kg puu kohta.

Aedades kasvab vähe Polli Mureli puid.

Priima. Aretajaiks olid Johan Eichfeld ja Kalju Kask (kumbki 50 %). Aretus toimus niisamuti nagu on kirjeldatud Meelika puhul. Nime pani J. Eichfeld.

Vili on ümmargune, keskmise suurusega (3,5...4,8 g), tumepunane või peaaegu must, ilusa välimusega. Viljaliha ja mahl on tumepunane, hea (4,5 palli) hapukasmagusa maitsega.

Kirsid valmivad harilikult juuni teisel poolel (mõnikord 13. juunist alates), jahedal suvel juuli esimesel poolel. Kui viljade küpsemise ajal on vihmasadusid, siis lõheneb palju vilju.

Puu on tugeva kasvuga. Saak on olnud 5...8 kg.

Priimat on aedadesse istutatud paarsada puud.

Rubiin. Aretajaiks olid Polli katsejaamas Arthur ja Eevi Jaama (kumbki 50 %). Pärineb sortide 'Leningradskaja Tšornaja' ja 'Zolotaja Lošitskaja' 1965. a. tehtud ristamisest.

Vili on südajas, keskmise suurusega (3,9...4,2 g), tumepunane, ilusa välimusega. Viljaliha ja mahl on samuti tumepunane, hea (4,6 palli) hapukasmagusa maitsega. Kirsid valmivad juulis.

Puu on keskmise kasvuga. Aretajate andmetel saadi keskmiselt 13,4 kg (1983) ühelt puult. H. Jänese andmeil saadi 1991. a. 3 kg ja 1992. a. 6 kg ühelt puult.

Aedadesse on istutatud vähe Rubiini puud.

Tontu. Aretajaks oli Polli katsejaamas Kalju Kask, kes külvas 1978. a. Nordi vabal tolmlemisel saadud seemne Hiirevariku katseaeda. Aretis valiti välja 39 seemiku hulgest. Esimest korda viljus 1987. a.

Vili on südajas, keskmise suurusega, tumepunane. Ka viljaliha ja mahl on tumepunane, hea hapukasmagusa maitsega. Kirsid valmivad juulis.

Puu on tugeva kasvuga. Emapuu saagikus on silmaga hinnates hea.

Tontut on istutatud Polli katseaeda ja üksikuid puud ka koduaedadesse.

Tõmmu. Aretajaiks olid Polli katsejaamas Arthur ja Eevi Jaama (kumbki 50 %). Tõmmu on 'Krassavitsa' seemik, mis pärineb samast ristamisest, mis 'Kristiina' (vt. lk. 429).

Vili on ovaalne, keskmise suurusega (3,6...3,8 g) mustjaspunane. Viljaliha ja mahl on punane, hea (4,2...4,4 palli) hapukasmagusa maitsega. Kirsid valmivad juuli esimesel poolel, väga soojal suvel juuni lõpupäevil.

Puu on tugeva kasvuga, laipüramidaalse võraga. Keskmise saak puult paremail aastail 16 kg.

Tõmmut on istutatud aedadesse vähe.

Veidenbergi. Pärit Viljandimaalt Abja lähedalt Vanamõisa küla Pajumäe talust (omanik Arvo Veidenberg), kus veel 1980-ndail aastail kasvas keldri kõrval ligi 50-aastane puu (nüüd hävinud). Kuna pidas väga pikka aega vastu ka kõige karmimatele talvedele, siis äratas juba paarkümmend aastat tagasi tähelepanu. Pärineb ühe hävinud magusa kirsipuu pookealuse juurevõsust, mis tekkis oletatavasti 1934. aastal. Puu tüve rinnasümbermõõt oli 1974. a. 145 cm.

Vili on südajas, keskmise suurusega, peaaegu must. Viljaliha ja mahl on tumepunane, hea maitsega. Viljad valmivad juulis.

Puu on tugeva kasvuga, keskmiselt saagikas.

Veidenbergi magusat kirsipuud on istutatud aedadesse väheselt. Emapuu noori juurevõsused on istutatud samasse A. Veidenbergi talu aeda.

Vekk. Aretajaiks olid Johan Eichfeld ja Kalju Kask (kumbki 50 %). Aretus toimus niisamuti nagu on kirjeldatud Meelika puhul; erinevus on selles, et kasutati 'Leningradskaja Zoltaja' seemet. Nime pani J. Eichfeld.

Vili on südajas, keskmise suurusega, kollane (harva vähese punaga). Viljaliha on valkjaskollane, mahl värvitu, hea maitsega, natuke rohkem hapu, kui teistel magusatel kirssidel. Viljad valmivad juulis.

Puu on keskmise kasvuga, silmaga hinnates saagikas (täpsemad saagiandmed puuduvad).

Aedadesse on istutatud ainult üksikuid puud.

Nr. 14. Aretajaks oli Kalju Kask. Kasvatatud ENSV Teaduste Akadeemia Eksperimentaalbioloogia Instituudis 1965. a. korjatud Nordi vabal tolmlemisel saadud seemnest.

Vili on südajas, keskmise suurusega (3...4 g) punakasmust, ilusa välimusega. Viljaliha ja mahl on tumepunane, hea hapukasmagusa maitsega. Kirsid valmivad juulis.

Puu on keskmise kasvuga. Täpsemaid saagiandmeid veel pole.

Aretis on Polli katsejaamas võrdluskatsete, üksikuid puid on istutatud koduaedadesse.

Peale nende on koduaedadesse istutamiseks antud veel mõnede aretiste (numbrid 8-5, 21-4, 795, 798 jt.) istikuid. Nüüd neid enam perspektiivseks ei peeta.

EESTI ARETISED MUJAL

Kõige täielikum kollektsioon Eestis aretatud magusatest kirsipuudest on Lätis Pure katsejaamas, seal puuduvad ainult mõned üksikud viimase aja aretised. Väga hea saagi poolest paistsid seal silma Meelika ja Nord. Varajase valmimisaja tõttu hinnatakse Priimat, Rubiin ja Kaie äratasid 1992. a. tähelepanu suurte ja maitstvate viljade ning hea saagi tõttu.

Ukraina Aianduste Instituudis (Kiievis) on istutatud viis Eesti aretist. Harkovis peab harrastusaednik Leonid Šugin väga lugu Priimast ja nagu ta oma kirjas 1986. a. teatas, on asunud seda paljundama ja levitama Põhja-Ukrainas.

Peale selle viidi 1988. a. järgmiste Eesti aretiste silmastusoksi Krõmski katsejaama (Krasnodari kraisis): Kati, 'Kristiine', Meelika, Nord, Priima, Rubiin ja Tõmmu.

Norra Ullensvangi katsejaama viidi 1992. a. meie aretistest Kati, Katike, Nord, Piret ja Priima.

KOKKUVÕTE

Magus kirsipuu on Eestis kasvatatavatest viljapuudest kõige talveõrnem; selle arv on erinevate loenduste ajal moodustunud 0,6...1,5 % kõigi viljapuude koguarvust. Sordiaretuses on edusamme saavutatud alles pärast Teist maailmasõda. Ümmarguselt 2200 seemiku hulgest on riiklikes katseasutustes seni saadud ligi 20 sordikandidaati ja üks sort – 'Kristiina'. Sellele lisandub kümnekond koduaedades valitud vormi.

Erakordselt varajase valmimisaja poolest paistavad silma aretised Priima ja Eva, mille viljad väga soojade kevadete järel küpsevad juuni teisel poolel (mõnikord 13. juunist alates). Kõige talvekindlamad on Meelika, Jaama Maguskirss ja Veidenbergi. Suurimate viljadega on Juku, Kati, Kaie, 'Kristiina' ja Polli Murel.

Puude talvekindluse kohta (välja arvatud kolm eespool nimetatut) on andmeid niivõrd vähe, et praegu pole võimalik nende hulgest eraldada parema vastupidavusega aretisi. Enamasti ei ole küllaldaselt andmeid ka saagikuse kohta. Üksikute aretiste perspektiiv selgub alles pärast korrektsete võrdluskatsete läbiviimist.

KIRJANDUS

- Elliku, J., Tarand, A. Kalamajast Kadriorgu. - Eesti Loodus nr. 11, lk. 745...749, 1987.
Jaama, A., Jaama, E. Kirsid. - Tallinn, 1992. - 176 lk.
Jaama, A., Kask, K. Mõningaid kirsikasvatuse uurimise tulemusi. - Sotsialistlik Põllumajandus, nr. 17, lk. 808...811, 1974.
Viires, A. Puud ja inimesed. - Tallinn, 1975. - 160 lk.

SWEET CHERRY SELECTION IN ESTONIA

K. Kask, H. Jänes

Summary

The sweet cherry is believed to have been introduced into Estonia by German landowners between the 16th and the 18th century. The Estonian climate is not very suitable for sweet cherry cultivating; world known varieties are not successful in Estonia due to lack of sufficient winter hardiness.

According to the 1952 fruit tree census there were 14.577 sweet cherry trees in Estonia. The latest census, 1984, stated 21.313 sweet cherry trees, which was 0.8 % of all the fruit trees.

Almost 2200 seedlings were grown at the Polli Experiment Station and at the Institute of the Experimental Biology of the Estonian Academy of Sciences, during the years 1946...1992, for the breeding work, from which 20 selections have been screened for further testing. Almost 10 outstanding plants were selected by some amateur breeders.

The first Estonian sweet cherry variety 'Kristiina' was bred by professional breeders Arthur and Eevi Jaama at the Polli Experiment Station. It is a seedling of the Byelorussian cultivar 'Krasavicha' (the seeds were gathered in 1965). The fruit is medium in mass (4.6 g), cordate, dark red. The tree is moderately vigorous, early-bearing, productive.

The parents of the other outstanding selections are the Russian varieties 'Zorka', 'Kozlovskaya' and 'Leningradskaya Chernaya' (also its seedlings of the second and the third generations), a Byelorussian cultivar 'Zolotaya Loshichkaya' and a German variety 'Dönissens Gelbe Knorpelkirsche'.

Among the named varieties Priima and Eva are the most early-ripening, in warm summers beginning from the 13 June. Juku, Kati, Kaie and Polli Murel have the biggest fruits. Meelika, Jaama Maguskirss and Veidenbergi are the most winter hardy. Yet there is no evidence on the sufficient winter hardiness of many other named varieties.

О СЕЛЕКЦИИ ЧЕРЕШНИ В ЭСТОНИИ

К. Каск, Х. Янес

Резюме

Первый сорт 'Кристина' (районирован с 1988 г.) и выдающиеся селекционные формы черешни выведены в Эстонии лишь после Второй мировой войны. В статье дана краткая характеристика следующих перспективных форм: Анне, Эда, Эва, Яма магускирсс (в переводе: черешня Ямы), Юку, Кайэ, Кати, Катике, Меэлика, Мупи, Норд, Пирет, Полли Мурел (черешня из Полли), Прийма, Рубин, Тонту, Тымму, Вэйденберги, Векк, номер 14, шесть номеров от селекционера-любителя Мадиссоона и сорт 'Кристина'.